

Biserka Košarac¹

Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale

Originalni naučni rad

UDK: 316.422-053.6(497.6PC)
DOI: 10.7251/SOCSR2019027K
Prihvaćeno: 21.07.2020.

Mladi u Republici Srpskoj o tranziciji u odraslost: Stavovi i percepcije²

Apstrakt

Predmet ovog rada je istraživanje stavova i percepcija studentske populacije o tranziciji u odraslost. Tranzicija u odraslost shvaćena je kao multidimenzionalan i multirelacioni fenomen koji zavisi od strukturalnih i institucionalnih faktora, ali i od vrednosnog sistema i značenja koja mladi pridaju ovom fenomenu i podrazumeva događaje koji mladost odvajaju od odraslosti: završetak školovanja, zasnivanje vlastite porodice i dobijanje dece. Za teorijsko uokviravanje istraživanja oslanjali smo se na pristup životnog toka, dok je samo empirijsko anketno istraživanje obuhvatilo 226 studenata Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Tranziciju u odraslost analizirali smo sa dva aspekta: prvi se odnosi na planove vezane za tranziciju u porodičnom domenu (ulazak u brak i roditeljstvo), a drugi na percepciju strukturnih i institucionalnih uslova koji omogućavaju ili otežavaju porodičnu tranziciju. Dobijeni rezultati pokazuju da mladi visoko vrednuju brak, porodicu i roditeljstvo, da većina njih planira da u budućnosti oformi svoju porodicu i bude roditelj. Takođe, mladi su kao osnovne uslove za uspešnu porodičnu tranziciju naveli one koji obezbeđuju egzistencijalnu sigurnost (stalan posao i vlastiti stan), a kao osnovne strukturne nedostatke u društvu identifikovali su nezaposlenost i niske plate.

Ključne reči: mladi; tranzicija u odraslost; životni tok; brak; porodica; roditeljstvo

¹ prof. dr Biserka Košarac, doktor socioloških nauka; vanredni profesor; Korespondencija: biserka.kosarac@ff.ues.rs.ba

² Rad je nastao u okviru projekta "Socijalne i kulturne determinante budućeg bračnog i reproduktivnog ponašanja mladih u Republici Srpskoj" koji finansira Ministarstvo za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo Republike Srpske.

Uvod

U proteklih nekoliko decenija, došlo je do prave ekspanzije socioloških istraživanja tranzicije mladih u odraslost u različitim društvenim i kulturnim kontekstima³. Ta istraživanja pokazala su da postoji velika raznolikost u putanjama u odraslost u evropskim društvima i da je ta raznolikost proizvod, pre svega, različitosti strukturalnih faktora (ekonomske razvijenosti), institucionalnih i kulturoloških, vrednosnih faktora. Tranzicija mladih u odraslost predstavlja skup događaja i procesa koji mogu da se odvijaju sukcesivno, paralelno i/ili da se delimično preklapaju, a podrazumevaju preuzimanje novih društvenih uloga i statusa. Taj proces se odnosi na završetak formalnog obrazovanja i ulazak na tržište rada, ulazak u partnerske, kohabitacijske ili bračne odnose, napuštanje roditeljskog doma, samostalan život i postajanje roditeljem. Strategije mladih prilikom ovih događaja i procesa mogu biti različite, ali u njima se može pronaći mnogo toga zajedničkog, što je posledica strukturalnih i institucionalnih uslova, ali i dominantnog vrednosnog i normativnog konteksta u jednom društvu.

U našem društvu prelazak iz mladosti u odraslo doba, odnosno, osamostaljivanje i zasnivanje vlastite porodice pod uticajem je globalnih trendova sa Zapada, ali i pod uticajem udruženog delovanja strukturalnih ograničenja koje karakteriše postsocijalistička transformacija i polarizovani vrednosni sistem⁴. Prema demografskim podacima, mladi sve kasnije stupaju u brak i formiraju vlastitu porodicu. Prosečna starost prilikom prvog stupanja u brak stalno se povećava. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku prosečna starost žena prilikom prvog stupanja u brak u 2014. godini bila je 28,2, a u 2018. godini 28,9. Slična situacija je i sa muškarcima. U 2014. godini prosečna starost je iznosila 31,7, a u 2018. godini 32,1⁵. Međutim, brak kao institucija i dalje ima univerzalan karakter. U Republici Srpskoj opšta stopa nupcijaliteta se godinama kreće na istom nivou od 4,6‰ u 1996. godini do

³ Marlis Buchmann and Irene Kriesi, "Transition to Adulthood in Europe", Annual Review of Sociology, 37, 2011

⁴ Teza o vrednosnoj polarizaciji podrazumeva mešavinu tradicionalnih vrednosti i modernističkih, koje dolaze iz razvijenih društava, i potvrđena je u brojnim istraživanjima. Videti: Miloš Bešić, Tranzicione traume i promene vrednosnih orijentacija- generacijski pristup (Beograd: Čigoja i Fakultet političkih nauka, 2014); Anđelka Milić, "Porodične vrednosne orijentacije-vrednosni raskol" U: A. Milić i dr. (ur.), Vreme porodica: sociološka studija o porodičnoj transformaciji u Srbiji (Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Čigoja); Biserka Košarac, *Izazovi savremene porodice* (Pale: Filozofski fakultet, 2019)

⁵ Republički zavod za statistiku, "Žene i muškarci u Republici Srpskoj", Banja Luka, 2019, str. 10

5,1% u 2018. godini, dok je stopa divorcijaliteta u 1996. godini bila 0,4%, a u 2018. 0,8%⁶. Opšta stopa divorcijaliteta dva puta je manja od one karakteristične za razvijene države Evrope gde iznosi oko 1,9%, naravno, uz određene regionalne razlike (izvor EUROSTAT)⁷.

Strukturalne promene u okviru postsocijalističke transformacije našeg društva uslovljavaju promene i u okviru tranzicije mladih u odraslost, odnosno mladi se suočavaju sa rizicima koje nosi produžena anomična transformacija. Naime, dugotrajna ekonomska kriza, nemogućnost privrednog oporavka društva nakon Građanskog rata i urušavanja socijalističkog sistema i stalne političke krize uslovile su polarizaciju društvene stratifikacije na mali broj bogatih i veliki deo osiromašenih slojeva, kao i smanjenje socijalne pokretljivosti⁸. Prepreke sa kojima se mladi suočavaju su nemogućnost zapošljavanja, a posledično nemogućnost samostalnog života i osnivanja porodice. Institucionalni nedostaci nadoknađuju se, pre svega, neformalnim mrežama podrške i prevelikom zavisnošću mladih od porodice porekla. Destandardizacija putanja u odraslost karakteristična za razvijena društva podrazumeva osamostaljivanje mladih od porodice porekla ranije i odvajanje tog procesa od sklapanja braka ili ulaska u kohabitaciju, kao i odvajanje braka (kohabitacije) od dobijanja potomstva⁹, nije još prisutna u životnim putanjama mladih u Republici Srpskoj, i uopšte u društvima bivše Jugoslavije, izuzimajući Sloveniju. To samo ukazuje da pripadamo južноеvropskom modelu tranzicije koji je karakterističan po tome što mladi duže ostaju u roditeljskom domu, nemaju period samostalnog samačkog života, a porodicu porekla ako i napuštaju to čine po sklapanju braka i zasnivanju vlastite porodice. Takve životne putanje karakteristične su i za Španiju, Italiju, Grčku¹⁰. Strukturalne prepreke, dakle, onemogućavaju mladima da se na vreme uključe u sferu rada što dovodi do odlaganja zasnivanja porodice, pa se današnje životne putanje mladih razlikuju od životnih putanja ranijih generacija. To nije posledica slobodnog individualnog izbora mladih, kao u društvima sa visokim stepenom individualizacije, već posledica strukturalnih i institucionalnih nedostataka našeg društva.

Predmet ovog rada je analiza stavova i percepcija mladih o planovima i strategijama tranzicije u odraslost, kao i analiza percepcije strukturalnih

⁶ *Ibidem*, str. 11

⁷ <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00206/default/table?lang=en>

⁸ Biserka Košarac, *op.cit.*

⁹ Martin Corijn, "Transition to Adulthood: Sociodemographic Factors", In: M. Corijn & E. Klijzing (eds.), *Transition to Adulthood in Europe* (Dordrecht: Kluwer Academic Publications, 2001)

¹⁰ Maria Iacovou, "Regional Differences in the Transition to Adulthood", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 580 (1), 2002

ograničenja našeg društva koje tu tranziciju otežavaju i koji uslovi trebaju da budu ispunjeni da bi tranzicija u odraslost mogla biti uspešna.

Teorijski koncept istraživanja tranzicije u odraslost: Pristup životnog toka

U većini savremenih istraživanja tranzicije u odraslost koristi se teorijski pristup životnog toka etabliiran i široko prihvaćen u sociologiji 80-tih godina prošlog veka, mada se njegovi začeci mogu naći i u okviru istraživanja u Čikaškoj sociološkoj školi. Ovaj pristup proučava međudnose između pojedinca i društva, uvodeći u analizu vreme, čime je moguće sagledavanje odnosa između strukture, institucija i delanja pojedinca u toku njegovog života. S toga, Glen Elder smatra da istraživanje životnog toka treba da obuhvati „vreme, proces i kontekst“¹¹, a polazište trebaju da budu pojmovi: istorijski period sa istorijskim događajima, tranzicija, životni događaji i putanje (trajektorije)¹². Tranzicija se definiše kao prelaz iz jedne životne faze u drugu i podrazumeva preuzimanje novih uloga i statusa. Prelaz u odraslost opisuje se uglavnom kroz niz događaja: završetak formalnog obrazovanja, ulazak na tržište rada, napuštanje roditeljskog doma, formiranje prve zajednice (brak ili kohabitacija) i na kraju ulazak u roditeljsku ulogu. Ovaj proces se smatra dovršenim kada je pojedinac doživeo sve događaje. „Istorijsko i socijalno vreme određuju normativna očekivanja o prikladnom vremenu ulaska i prelaska iz jedne životne faze u drugu i značenjima prelaza. Putanja je redosled životnih događaja u jednoj životnoj sferi, a skup različitih putanja (obrazovne, radne, porodične, stambene) čini životni tok pojedinca“¹³. Sam ulazak u svet odraslih označava životni period koji je demografski gust i u kome se različiti događaji nakupljaju, sukcesivno idu jedan iza drugog ili mogu da se delimično preklapaju. Svi ovi događaji (zapošljavanje, sklapanje braka, rađanje dece) imaju dugotrajne efekte i od strateškog su značaja za životni tok pojedinca. Takođe, ova razvojna faza od mladih ljudi zahteva određene socijalne i psihološke kapacitete i veštine, kao i određenu količinu ekonomskog, kulturnog i socijalnog kapitala. Pored pojmova koje koristi Elder, u analizi se često koriste koncepti sinhronizacije i redosleda događaja. Dakle, bitno je vreme kada se određeni događaji dešavaju, redosled tih događaja, dužina vremena između pojedinih događaja i sinhronizacija (nivo povezivanja između

¹¹ Glen Hill Elder, „Family history and the life course“, *Journal of Family History*, 2 (4), 1977

¹² Glen Hill Elder, *Life course dynamics. Trajectories and transitions, 1968-1980*, New York: Cornell University Press, 1985

¹³ Smiljka Tomanović, Dragan Stanojević i Milana Ljubičić, *Postajanje roditeljem u Srbiji* (Beograd: Filozofski fakultet, 2016), str. 12.

dva događaja)¹⁴. Ono što je bitno naglasiti da u svakom društveno-kulturnom kontekstu postoji normiranje vremena i redosleda određenih događaja, pa se govori o standardizaciji životnih putanja. U istraživanjima se najčešće pripadnici određene generacije posmatraju zajedno, utvrđuju se karakteristične putanje za tu starosnu kohortu i otkrivaju oni specifični sociokulturni resursi koji takav tok determinišu. Standardizovane putanje u odraslost sastoje se iz niza događaja koji se sukcesivno dešavaju: završetak školovanja, ulazak na tržište rada, period samačkog života, ulazak u brak i dobijanje dece. Međutim, kraj XX i početak XXI veka obeležio je proces destandardizacije ovakve putanje što je posledica, sa jedne strane, procesa individualizacije i želje mladih da aktivno upravljaju svojim životom, a sa druge strane strukturnih promena u društvima rizika. U literaturi je rasprostranjen stav da se „tranzicija u odraslost transformiše kako u pogledu redosleda faza kroz koje pojedinac prolazi tako i u pogledu linearnosti napretka. Stoga pojedinci potpuno izostavljaju određene faze životnog puta, dok će drugi promeniti normirani redosled ili se vratiti u raniju fazu“¹⁵. Naime, i u razvijenim društvima došlo je do krize tržišta rada, rastuće nezaposlenosti, nemogućnosti mladih ljudi da se uključe u tržište rada, nesigurnosti samog zaposlenja što dovodi do toga da tranzicija od završetka obrazovanja do zaposlenja „sve više gubi svoj standardni oblik i postaje produžena i fragmentisana“¹⁶. Takođe, zbog produžetka formalnog obrazovanja dolazi do fenomena produžene mladosti odnosno postadolescencije. Istraživanja pokazuju da je ulazak na tržište rada u svim razvijenim, zapadnim zemljama odložen u kasnije godine¹⁷, a samim tim i ulazak u brak i dobijanje dece. Događaji koji razdvajaju mladost od odraslog doba postaju neodređeni i fluidni. Zapošljavanje, sklapanje braka i roditeljstvo imaju promenljiv raspored i nekada nastaje „haotizacija redosleda ključnih životnih događaja: partnerstvo bez braka, brak bez dece, napuštanje posla radi roditeljstva“¹⁸. Nekada se dešavaju i reverzibilni događaji, na primer mladi koji se nakon razvoda vraćaju u porodicu porekla. Takođe, ono što se nekada podrazumevalo u normativnom poretku odrastanja: ulazak u brak i rađanje dece danas je postalo predmet promišljanja i slobodnog izbora mladih ljudi. Individualni izbori postaju sve važniji kao i planiranje svakog ključnog doga-

¹⁴ Maria Iacovou, *op. cit.*

¹⁵ Julia Brannen and Ann Nilsen, "Young People's Time Perspective: From Youth to Adulthood", *Sociology*, Vol. 36 (3), 2002, p. 514

¹⁶ Manuela du Bois-Reymond and Lynne Chisholm, "Young Europeans in a Changing World". In M. du Bois-Reymond and L. Chisholm (eds.), *The Modernisation of Youth Transitions in Europe*, New Directions for Child and Adolescence Development. Number 113, Fall 2006, p. 4

¹⁷ Julia Brannen and Ann Nilsen, *op. cit.*

¹⁸ Suzana Ignjatović, "Aktuelni problemi u istraživanju tranzicije u odraslost sa osvrtom na Srbiju", *Stanovništvo*, 1, 2009, 10.

đaja, tako da Elizabet Bek-Gernshajm govori o životu kao planiranom projektu¹⁹. Na tragu ideje Bek-Gernshajmove, Džefri Arnet uvodi pojam nova odraslost koju odlikuje odlaganje obaveza na polju zapošljavanja, formiranja braka i roditeljstva. "Glavne karakteristike ove faze su: istraživanje identiteta, eksperimentisanje u ljubavnim vezama i radnim aranžmanima, nestabilnost i fokusiranost na sebe"²⁰. Ovo produženje adolescencije Arnet vidi kao način suočavanja sa individualizacijom i rizikom. Većina zapadnih sociologa smatra da je koncept individualizacije bitan za istraživanje destandardizacije životnih putanja, ali komparativne studije pokazale su da u većem delu Južne Evrope postoje drugačije tendencije²¹. U Španiji, kasno napuštanje roditeljskog doma vezuje se za visoku nezaposlenost, nesigurnost posla, nemogućnost stambene samostalnosti, institucionalne kontekste socijalnih politika i vrednosnu matricu familizma²². Ovi nalazi karakteristični su i za Italiju, Grčku i za većinu balkanskih društava, u kojima se visoko vrednuje porodična solidaranost i povezanost, a ne autonomija i nezavisnost od porodice porekla, što u sadejstvu sa strukturnim faktorima vodi ka produženoj mladosti i dugom ostajanju u porodici porekla. Kasni prelaz iz mladosti u odraslost jeste proizvod kombinovanog uticaja institucionalnih, strukturnih, ekonomskih i kulturnih faktora.

Kombinujući strukturne i kulturološke faktore sa etapama tranzicije u odraslost mnogi istraživači su napravili klasifikacije tranzicionih poredaka. Prema brzini prelaska u uloge odraslih, Galan smatra da postoje tri modela: severni (brza tranzicija), južni (dugotrajna i spora tranzicija u odraslost) i prelazni model²³. Kada se posmatra samo porodična tranzicija razlikuju se tri modela: nordijski (rano napuštanje porodice porekla i praktikovanje različitih životnih aranžmana, kohabitacije, LAT forme²⁴ i sl.), južni kojem i mi pripadamo (dugo ostajanje u porodici porekla, nizak nivo kohabitacija i

¹⁹ Elisabeth Beck-Gernsheim, "Life as a Planning Project". In S. Lash, B. Szerszynski and B. Wynne (eds), *Risk, Environment and Modernity. Towards a New Ecology* (London: Sage, 1996)

²⁰ Jeffrey Jensen Arnett, "Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties", *American Psychologist*, Vol. 55 (5), 2000, p. 469

²¹ Giuseppe Micheli and Alessandro Rosina, "The Vulnerability of Young Adults on Leaving the Parental Home". In C. Ranci (ed.), *Social Vulnerability in Europe. The New Configuration of Social Risks*. Palgrave Macmillan, 2010

²² Almudena Moreno, "The transition to Adulthood in Spain in a Comparative Perspective: The Incidence of Structural Factors", *Young*, Vol. 20 (1), 2012

²³ Olivier Galland, "Adolescence, Post-Adolescence, Youth: Revised interpretations", *Revue française de sociologie*, Vol. 44 (5), 2003

²⁴ Living Apart Together- LAT formom označavaju se parovi (heteroseksualni i homoseksualni) koji ne dele zajednički dom. Međutim, oni sebe definišu kao par i tako se predstavljaju bliskoj okolini i svojoj ličnoj mreži prijatelja i rodnika. Dakle definicija zahteva tri uslova: par se mora složiti da je par, drugi moraju da ih kao takve percipiraju i moraju živeti u odvojenim domaćinstvima.

osamostaljivanja prilikom ulaska u brak) i severno-zapadni (rano napuštanje porodice porekla i raznolikost stilova života koji vode u krajnjoj liniji prema braku)²⁵.

Postoje različite metodološke koncepcije koje se koriste u empirijskim istraživanjima životnog toka, odnosno prelaska iz mladosti u odraslost. Ono što im je zajedničko je da se operacionalizacija uvek izvodi preko ključnih životnih događaja u domenu obrazovanja, promene socio-profesionalnog statusa (zapošljavanje), formiranja porodice i stambene samostalnosti. Vrlo često se dešava da se karakteristike mladosti i odraslosti mešaju (npr. mladi formiraju porodicu pre nego završe formalno obrazovanje ili nakon promene socio-profesionalnog statusa, zapošljavanja i dalje ostaju u roditeljskom domu) i tada granice između mladosti i odraslosti nisu jasne, a događaji nisu sukcesivni. Ono što je još važno u empirijskim istraživanjima životnog toka jeste analiza uticaja najvažnijih socio-demografskih karakteristika određene populacije na njihov životni tok: pol, obrazovanje, socio-ekonomski položaj, količina socijalnog i kulturnog kapitala i sl. Pored toga, predmet su i značenja, planovi i strategije koje mladi razvijaju, tako da "individualna perspektiva postaje nezaobilazna u analizi procesa definisanja raznih trajektorija"²⁶. Ta individualna perspektiva budućih događaja i planova jeste predmet našeg istraživanja. Takođe, treba napomenuti i da u nekim društvenim i kulturnim sistemima značenja i vrednosti koji se pridaju određenim ključnim životnim događajima nisu iste. Npr. u našem vrednosnom sistemu u ranijem istorijskom periodu, tranzicija u porodičnom domenu (sklapanje braka i rađanje dece) smatrala se prekretnicom, koja svet mladih odvaja od sveta odraslih.

Metodologija istraživanja

Empirijsku osnovu ovog rada čini anketno istraživanje koje je provedeno 2019. godine među studentskom populacijom Univerziteta u Istočnom Sarajevu, a u okviru projekta *Sociokulturne determinante budućeg bračnog i reproduktivnog ponašanja mladih u Republici Srpskoj*. Instrument (upitnik) sastojao se od 71 pitanja (otvorenog i zatvorenog tipa) i 153 varijable. Bio je podeljen u nekoliko celina, a za naš rad bitne su: osnovne socio-demografske karakteristike, pitanja vezana za buduće planove o braku i reprodukciji i pitanja koja se odnose na percepciju osnovnih strukturnih i institucionalnih okvira koji olakšavaju ili otežavaju tranziciju u odraslost. Obradeni podaci o planovima za tranziciju u odraslost i percepciju strukturnog i institucionalnog konteksta od strane mladih u Republici Srpskoj prvi put se uokviruju

²⁵ Maria Iacovou, *op.cit.*

²⁶ Suzana Ignjatović, *op.cit.*, str. 10

u teoriju životnog toka i kao takvi se iznose u ovom radu. Kvotni uzorak je činilo 250 ispitanika, ali je naknadnom sekvencijalnom analizom odbačeno 24 upitnika sa nepotpunim podacima. Dobijeni podaci obrađeni su u statističkom paketu SPSS for Windows. U uzorku je bilo 121 (53,5%) ispitanika ženskog pola i 105 (46,5%) muškog pola; iz Pala 75 (33,2%) ispitanika, Istočnog Novog Sarajeva i Istočne Ilidže 42 (18,6%), Sokoca 10 (4,4%), Rudog 12 (5,3%), Kalinovika 15 (6,6%), Čajniča 18 (8,0%), Rogatice 15 (6,6%), Trebinja 18 (8,0%), Vlasenice 12 (5,3%) i Bileće 9 (4,0%); sa Filozofskog fakulteta, koji je najbrojniji na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu, je 145 (64,1%) ispitanika, sa Ekonomskog fakulteta 35 (15,5%), a Fakulteta fizičkog vaspitanja i sporta 46 (20,4%) ispitanika.

Cilj rada je da se identifikuju osnovni planovi, stavovi i percepcije mladih o ključnim događajima u životnom toku (brak, porodica i rađanje) i društveni uslovi koji taj proces otežavaju ili mu pomažu.

Rezultati istraživanja i diskusija

Prvi aspekt tranzicije u odraslost, koji smo analizirali, jeste porodična tranzicija: planovi vezani za brak (motivi i idealne godine starosti) i planovi vezani za postajanje roditeljem (motivi i idealne godine starosti). Drugi deo analize odnosi se na percepciju strukturnih uslova koje otežavaju ili omogućavaju porodičnu tranziciju.

Porodica i brak se u vrednosnom sistemu našeg društva tretiraju kao najvažnije vrednosti i gotovo sva istraživanja to pokazuju. Iako je brak za današnje generacije mladih ljudi manje važan nego za generaciju njihovih roditelja, većina pojedinaca u empirijskim istraživanjima i dalje iskazuje pozitivan stav prema braku i porodici i očekuje da će u nekom narednom periodu oformiti vlastitu porodicu ²⁷. To pokazuju i naši podaci (tabela br. 1)

Tabela broj 1. *Pol ispitanika i planovi formiranja bračne zajednice*

da li planirate da se u budućnosti udate/oženite	pol		ukupno
	ženski	muški	
da	112 (92,6%)	98 (93,3%)	210 (92,9%)
ne	9 (7,4%)	7 (6,7%)	16 (7,1%)
ukupno	121 (53,5%)	105 (46,5%)	226 (100%)

²⁷ Biserka Košarac, *op.cit.*

Dobijeni podaci pokazuju da većina ispitanika planira da u budućnosti uđe u brak i da razlike po polu nisu izražene. To nam govori da će, uprkos stalnom pomeranju starosne granice za ulazak u brak, većina populacije bar jednom, do svoje četrdesete godine, oformiti neku partnersku zajednicu (brak ili kohabitaciju)²⁸.

U tabeli broj 2 dat je pregled raspodele ispitanika prema polu i razlozima koje smatraju važnim da bi ušli u brak.

Tabela broj 2. Pol ispitanika i razlozi za ulazak u brak

U brak bi ušao/la zbog ljubavi prema partneru				
pol	najmanje važno	važno	vrlo važno	ukupno
ženski	2 (1,7%)	5 (4,1%)	114 (94,2%)	121 (100%)
muški	4 (3,8%)	11 (10,5%)	90 (85,7%)	105 (100%)
ukupno	6 (2,6%)	16 (7,1%)	204 (90,3%)	226 (100%)
U brak bi ušao/la da ne provedem život sam/a				
pol	najmanje važno	važno	vrlo važno	ukupno
ženski	88 (77,2%)	26 (21,5%)	7 (5,8%)	121 (100%)
muški	52 (49,5%)	45 (42,9%)	8 (7,6%)	105 (100%)
ukupno	140 (62,0%)	71 (31,4%)	15 (6,6%)	226 (100%)
U brak bi ušao/la da bi postao/la roditelj				
pol	najmanje važno	važno	vrlo važno	ukupno
ženski	15 (12,4%)	54 (44,6%)	52 (43,0%)	121 (100%)
muški	16 (15,2%)	27 (25,7%)	62 (59,0%)	105 (100%)
ukupno	31 (13,7%)	81 (35,8%)	114 (50,5%)	226 (100%)
U brak bi ušao/la jer me roditelji podstiču na taj korak				
pol	najmanje važno	važno	vrlo važno	ukupno
ženski	109 (90,1%)	9 (7,4%)	3 (2,5%)	121 (100%)
muški	80 (76,2%)	23 (21,9%)	2 (1,9%)	105 (100%)
ukupno	189 (83,6%)	32 (14,2%)	5 (2,2%)	226 (100%)
U brak bi ušao/la jer je to znak zrelosti				
pol	najmanje važno	važno	vrlo važno	ukupno
ženski	67 (55,4%)	36 (29,8%)	18 (14,9%)	121 (100%)
muški	54 (51,4%)	32 (30,5%)	19 (18,1%)	105 (100%)
ukupno	121 (53,5%)	68 (30,1%)	37 (16,4%)	226 (100%)

²⁸ Ibidem

Raspodela podataka pokazuje da su ljubav prema budućem partneru (90,3%) i roditeljstvo (50,5%) glavni subjektivni razlozi za stupanje u brak. Kao najmanje važno ispitanici su ocenili podsticanje roditelja da se udaju/ožene (2,2%) i želja da se život ne provede bez partnera (6,6%). Brak kao znak zrelosti vidi 16,4% ispitanika. Razlike prema polu su veoma male. Dobijeni podaci nam govore da su među mladima, bar što se tiče braka, zastupljeni trendovi individualizacije, odnosno želja da se odluke donose samostalno i da se partnerski (ljubavni) odnos poveže sa brakom.

Tabela broj 3. Pol ispitanika i percepcija idealnih godina starosti za brak

pol	koje su po vama idealne godine za ulazak u brak					ukupno
	18-23	24-29	30-35	36-41	preko 41	
ženski	7 (5,8%)	97 (80,2%)	15 (12,4%)	1 (0,8%)	1 (0,8%)	121 (100%)
muški	2 (1,9%)	47 (44,8%)	55 (52,3%)	1 (1,0%)	0	105 (100%)
ukupno	9 (4,0%)	144 (63,7%)	70 (31,0%)	2 (0,9%)	1 (0,4%)	226 (100%)

$$\chi^2=43,1, p=0,00, df=4, \text{Cramer's } V=0,437$$

U tabeli broj 3 dati su podaci o tome koje godine starosti ispitanici percipiraju kao idealne za brak. Devojke, kao idealnu starost, najčešće navode starost od 24. do 29. godine (80,2%), a ispitanici muškog pola 30-35 godina (52,4%). Podaci koje smo dobili u skladu su i sa demografskim trendovima (prosečna starost žena prilikom prvog ulaska u brak je 28,9, a muškaraca 32,1). Hi-kvadrat test pokazuje statistički značajnu vezu između pola ispitanika i percepcije idealnih godina za ulazak u brak. Pomeranje braka za kasnije godine života deo je složenog determinizma promena. Prvo, reč je o posledicama druge demografske tranzicije, zatim posledicama produženog obrazovanja, sporog i teškog ulaska na tržište rada i nemogućnosti stambene samostalnosti. Neki istraživači tvrde da je odlaganje uzrokovano gore navedenim strukturnim nedostacima pre nego "kulturnim modelima odlaganja usled postmaterijalističkih vrednosti, koje karakterišu zemlje zapadne Evrope. Pre se radi o nemogućnosti ostvarivanja kulturnih normativa, što dovodi do izvesne nužde u odlaganju, pa i odustajanju od braka, nego o biranju"²⁹.

Drugi ključni događaj u procesu tranzicije u odraslost je roditeljstvo. Većina ispitanika (89,8%) planira da se u budućnosti ostvari u roditeljskoj ulozi, i to 90,9% ispitanika i 88,6% ispitanika. U tabeli broj 4 dat je pregled odgovora ispitanika na pitanje šta im znači roditeljstvo.

²⁹ Mirjana Bobić i Jelisaveta Vukelić, "Deblokada druge demografske tranzicije", Sociologija, Vol. 53 (2), 2011. str. 159

Tabela broj 4. Značaj roditeljstva i pol ispitanika

pol	značaj roditeljstva u životu pojedinca				ukupno
	to mi je najvažnija stvar u životu	to mi je jedna od najvažnijih stvari u životu	nije mi toliko bitno da imam decu	uopšte mi nije važno da li ću da imam decu	
ženski	27 (22,3%)	80 (66,1%)	12 (9,9%)	2 (1,7%)	121 (100%)
muški	29 (27,6%)	62 (59,0%)	12 (11,5%)	2 (1,9%)	105 (100%)
ukupno	56 (24,8%)	142 (62,8%)	24 (10,6%)	4 (1,8%)	226 (100%)

$$\chi^2=1,22, p=0,74, df=3, \text{Cramer's } V=0,074$$

Za većinu ispitanika, bez obzira na pol, anticipirano roditeljstvo je najvažnija ili jedna od najvažnijih stvari u životu. Visoko vrednovanje porodice posledično vodi i visokom vrednovanju roditeljstva, kao veoma značajne životne i društvene uloge pojedinca. Pored sklapanja braka, postajanje roditeljem se smatra ključnim događajem. U savremenom društvu došlo je do značajnih promena u porodičnom domenu, ali roditeljstvo je i dalje najbitniji očekivani događaj u životu svakog pojedinca. Ovaj podatak nam ne samo govori o tome da su mladi pozitivno orijentisani ka roditeljstvu, već i o tome da je porodica u našem socijalnom kontekstu izrazito detecentrična. Hi-kvadrat test ne pokazuje statistički značajnu vezu između pola ispitanika i značaja koji se pridaje roditeljskoj ulozi u budućnosti.

Pored značaja koji roditeljstvo ima u životu mladih ljudi dobili smo i podatke o percepciji idealnih godina za rađanje potomstva (tabela broj 5).

Tabela broj 5. Pol i percepcija idealnih godina za rađanje prvog deteta

pol	koje su po vama idealne godine za rađanje prvog deteta			ukupno
	20-25	26-30	31-35	
ženski	63 (53,4%)	37 (31,4%)	18 (15,2%)	118 (100%)
muški	16 (16,2%)	29 (29,3%)	54 (54,5%)	99 (100%)
ukupno	79 (36,4%)	66 (30,4%)	72 (33,2%)	217 (100%)

$$\chi^2=45,6, p=0,00, df=2, \text{Cramer's } V=0,458$$

Devojke (53,4%), kao idealne godine, navode period od 20. do 25. godine, a mladići (54,5%) od 31. do 35. godine. Hi-kvadrat test pokazuje statistički značajnu vezu između pola ispitanika i percepcije idealnih godina za rađanje prvog deteta. Kako bismo dobili podatke o broju željene dece, postavili smo

ispitanicima hipotetičko pitanje: Ako završite fakultet, rešite stambeno pitanje, nađete stalno zaposlenje sa platom, koju smatrate dovoljnom za pristojan život, koliko biste dece imali? Većina ispitanika, njih 51,6%, imalo bi u tom slučaju troje dece, a 27,7% dvoje dece. Iako Hi-kvadrat test ne pokazuje statistički značajne razlike na osnovu pola, frekvencije ukazuju da, ipak, postoje neke rodne razlike. Ispitanice su češće odgovorile da žele dvoje dece (33,6%), a ispitanici troje (54,6%).

Sledeći aspekt tranzicije u odraslost, koji smo analizirali, odnosio se na ispunjenost uslova za ulazak u brak i roditeljstvo (tabela broj 6).

Tabela broj 6. *Uslovi za ulazak u brak i postajanje roditeljem*

uslovi	vrlo važno	važno	najmanje važno	ukupno
završen fakultet	104 (46,0%)	86 (38,1%)	36 (15,9%)	226 (100%)
stalno zaposlenje	143 (63,3%)	77 (34,1%)	6 (2,6%)	226 (100%)
posedovanje vlastitog stana	125 (55,3%)	80 (35,4%)	21 (9,3%)	226 (100%)
visoki mesečni prihodi	82 (36,3%)	126 (55,7%)	18 (8,0%)	226 (100%)
pomoć i podrška roditelja	93 (41,2%)	111 (49,1%)	22 (9,7%)	226 (100%)
finansijska pomoć države	34 (15,0%)	125 (55,3%)	67 (29,7%)	226 (100%)
postojanje ustanova za brigu o deci	90 (39,8%)	96 (42,5%)	40 (17,7%)	226 (100%)

Kao najznačajniji uslov za brak i roditeljstvo ispitanici navode stalno zaposlenje (63,3%), zatim posedovanje vlastitog stana (55,3%) i završen fakultet (46%). Znatno manje se navodi finansijska pomoć države, postojanje ustanova za brigu i staranje o deci i visoki prihodi. Pošto je ovde reč o pogledu u budućnost, odnosno anticipiranje budućih događaja i očekivanja, mladi identifikuju ove najvažnije resurse za tranziciju u porodičnom domenu, što ne znači da će sama praksa braka i roditeljstva kasnije promeniti prioritete. Međutim, ključni uslovi su oni koji obezbeđuju egzistencijalnu sigurnost (zaposlenje i stan). To su uslovi koji direktno zavise od strukturnih karakteristika društva. Uzimajući u obzir dugotrajnu ekonomsku i političku krizu, visoku nezaposlenost i nedostatan sistem socijalne zaštite, ovi uslovi za većinu mladih ljudi ostaju nedostižni, što posledično može da vodi odlaganju ključnih životnih događaja u procesu porodične tranzicije.

Od ispitanika smo dobili i informacije o tome koje to probleme u društvu percipiraju kao otežavajuće za njihove buduće bračne i roditeljske uloge. Kao glavni problem, mladi su identifikovali nezaposlenost (72,6%) i niske plate (68,4%), a nešto manje odsustvo državne finansijske pomoći ili direktne,

ili preko izvesnih poreskih i kreditnih olakšica (40,7%). U najmanjoj meri ispitanici, kao problem, identifikuju nemogućnost da mladi parovi usklade profesionalne i porodične obaveze (24,3%) i neadekvatnu organizaciju i rad ustanova za brigu o porodici i deci (15,3%). To je posledica činjenice da mlade tek očekuje preuzimanje novih uloga i samim tim nisu upoznati sa svim obavezama koje nose bračne i roditeljske uloge (npr. usklađivanje obaveza porodičnog i profesionalnog života). Ono što treba još istaći jeste da percepcija problema od strane mladih zavisi od socio-ekonomskog stanja, ali i od javnih diskursa o njima. Mladi se, može se zaključiti, nalaze u svojevrsnom ambivalentom položaju jer, sa jedne strane, iskazuju želju da se osamostale, uđu u brak, formiraju porodicu i postanu roditelji, a sa druge nailaze na brojne strukturne prepreke, koje jasno percipiraju, što vodi ka odlaganju ključnih životnih događaja, o čemu jasno svedoči demografska statistika našeg društva.

Zaključak

U ovom radu pokušali smo da ukažemo na neke osnovne karakteristike stavova i percepcija mladih prema tranziciji u odraslost i ključnim životnim događajima koji tu tranziciju određuju. Istraživanje smo smestili u teorijski koncept životnog toka, ukazujući da trajektorije i sveukupna tranzicija predstavljaju multidimenzionalni fenomen i zavise od ekonomskih, institucionalnih i kulturnih faktora. Specifični društveni uslovi postsocijalističke transformacije i vrednosni sistem uslovljavaju fenomen produžene mladosti i odlaganja porodične tranzicije (ulazak u brak i roditeljstvo), o čemu govore i demografski podaci. Današnja tranzicija u odraslost u našem društvu pokazuje karakteristike slične modelima u Južnoj Evropi: dugo ostajanje u roditeljskom domu, odlaganje braka i roditeljstva, a i nakon ulaska u brak dugo oslanjanje na primarno zaleđe, odnosno porodicu porekla i srodnike. To je, pre svega, rezultat ne samo strukturnih ograničenja, već istaknute vrednosne matrice familizma, koja podrazumeva visoko vrednovanje porodične i srodničke solidarnosti i podrške. Taj vrednosni sistem nadomešćuje mnoge nedostatke iz okruženja, dok institucionalni i državni resursi imaju ograničeno delovanje. Takođe, individualna, subjektivna značenja koja mladi pridaju ključnim životnim događajima, njihova percepcija budućnosti, planovi i strategije bitno utiču na buduće putanje u odraslost. Naše istraživanje je pokazalo da se u vrednosnom sistemu mladih visoko vrednuju brak i roditeljstvo, da najveći broj njih planira da zasnuje porodicu i postane roditelj. Međutim, mladi jasno percipiraju nepovoljne društvene uslove koji otežavaju tranzi-

ciju, pre svega visoku nezaposlenost i niske plate i, shodno tome, ističu da je ispunjenost osnovnih egzistencijalnih uslova (stambena nezavisnost i stalan posao) ključan za njihove buduće planove. Za buduća istraživanja, koja bi bila veća po obimu, trebalo bi u analizi uzeti u obzir realizovane životne događaje i napraviti komparaciju sa stavovima mladih koji u proces tranzicije nisu zakoračili. Ono što određuje životni tok pojedinca su, pored njegovih planova, i resursi kojima raspolaže i koji mu mogu pomoći da nepovoljne društvene uslove prevaziđe. U kontekstu nepovoljnih demografskih trendova, visoko vrednovanje braka i roditeljstva od strane mladih i jasno izražena anticipacija da u budućnosti planiraju formiranje porodice može da posluži kao prednost u kreiranju javnih politika, kojima bi se olakšala tranzicija u odraslost u rizičnim društvenim uslovima.

Literatura

- Beck-Gernsheim, Elisabeth. "Life as a Planning Project". In S. Lash, B. Szerszynski and B. Wynne (eds.). *Risk, Environment and Modernity. Towards a New Ecology*. London: Sage. pp. 139- 153. 1996.
- Bešić, Miloš. *Tranzicione traume i promene vrednosnih orijentacija- generacijski pristup*. Beograd: Čigoja i Fakultet političkih nauka, 2014.
- Bois-Reymond, du Manuela and Chisholm, Lynne. "Young Europeans in a Changing World". In M. du Bois-Reymond and L. Chisholm (eds.). *The Modernisation of Youth Transitions in Europe: New Directions for Child and Adolescence Development*. Number 113, Fall 2006.
- Bobić, Mirjana i Vukelić, Jelisaveta. "Deblokada druge demografske tranzicije". *Sociologija*, Vol. 53 (2), str. 149-176. 2011.
- Brannen, Julia and Nilsen, Ann. "Young People's Time Perspective: From Youth to Adulthood". *Sociology*, Vol. 36 (3), pp. 513-537. 2002.
- Buchmann, Marlis and Kriesi, Irene. "Transition to Adulthood in Europe". *Annual Review of Sociology*, 37, pp. 481-503. 2011.
- Corijn, Martin. "Transition to Adulthood: Sociodemographic Factors". In M. Corijn and E. Klijzing (eds.). *Transition to Adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer Academic Publications, pp. 1-25. 2001.
- Elder, H. Glen. "Family history and the life course". *Journal of Family History*. Vol. 2 (4), pp. 279-304. 1977.
- Elder, H. Glen. *Life cours dynamics. Trajectories and transitions, 1968-1980*. New York: Cornell University Press, 1985.
- Galland, Olivier. "Adolescence, Post-Adolescence, Youth: Revised Interpretations", *Revue francais de sociologie*, Vol. 44 (5), pp. 163-188. 2003.

- Iacovou, Maria. "Regional Differences in the Transition to Adulthood". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 580 (1), pp. 40-69. 2002.
- Ignjatović, Suzana. "Aktuelni problemi u istraživanju tranzicije u odraslost sa osvrtom na Srbiju". *Stanovništvo*, 1, str. 7-22. 2009.
- Jensen, Arnett Jeffrey. "Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties". *American Psychologist*, Vol. 55 (5), pp. 469-480. 2000.
- Košarac, Biserka. *Izazovi savremene porodice*. Pale: Filozofski fakultet, 2019.
- Micheli, Giuseppe and Rosina, Alessandro. "The Vulnerability of Young Adults on Leaving the Parental Home". In C. Ranci (ed.). *Social Vulnerability in Europe. The New Configuration of Social Risks*. Palgrave Macmillan, pp. 189-218. 2010.
- Milić, Anđelka. "Porodične vrednosne orijentacije-vrednosni raskol". U A. Milić i dr. (ur.), *Vreme porodica: sociološka studija o porodičnoj transformaciji u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Čigoja, str. 235-256. 2010.
- Moreno, Almudena. "The transition to Adulthood in Spain in a Comparative Perspective: The Incidence of Structural Factors", *Young*, Vol. 20 (1), pp. 19-48. 2012.
- Republički zavod za statistiku. *Žene i muškarci u Republici Srpskoj*. Banja Luka, 2019.
- Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan i Ljubičić, Milana. *Postajanje roditeljem u Srbiji*. Beograd: Filozofski fakultet, 2016.